

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Alexander Edsjö

Ihjälbrända på Kirseberg

Häxprocesser i Malmö under 1500-talet jämfört med senare svenska

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Christian Häthén

Termin: VT 2016

Innehållsförteckning

1 Inledning	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	4
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Metod och perspektiv	5
1.5 Material och källhantering	5
1.6 Forskningsläge	6
1.7 Terminologi och disposition	6
2 Trolldom i Malmö	8
2.1 Introduktion	8
2.2 Anklagade häxor 1577-1583	9
2.2.1 Jehanne Nielsdaatter och Barrabra, Oune Smeds moder	9
2.2.2 Karine Skomager	11
2.2.3 Pernille Svends och Kirstine Hellekanne	12
2.2.4 Inger Hyrens	13
2.2.5 Karine Kempis	14
2.2.6 Anne Judequinde	15
2.3 Avrättade kvinnor	16
3 Rättsläget	17
3.1 Malmöttisk processrätt	17
3.2 Dansk lag	17
3.3 Häxbrottet	18
4 Jämförelser med Sverige	20
4.1 Kort om svenska häxprocesser 1668-1676	20
4.2 Skillnader	20
4.2.1 Förgörning respektive djävulspakt - <i>witchcraft</i> och <i>witch craze</i>	20

4.2.2 Hanteringen av vittnesmål	21
4.2.3 Inkvisitoriskt förfarande	21
4.2.4 Tortyr	22
4.2.5 Stad och land	22
4.2.6 Överinstanser	22
4.3 Analys	23
4.3.1 Djävulens ökande inflytande	23
4.3.2 Genomgång av skillnader	23
4.3.3 Tidens gång	23
4.3.4 Slutsatser	24
Summary	25
Sammanfattning	26
Källförteckning	27

1 INLEDNING

1.1 Bakgrund

När dagens svenskar tänker på häxprocesser menar de ofta de händelser som ägde rum under det sena 1600-talet i Mellansverige. En anledning till detta är förstås de många offren och den stora dramatiken, men en annan är att delar av det nuvarande Sverige som upplevde uppseendeväckande häxprocesser då tillhörde Danmark.

I Malmö skedde en av Nordens första välbeskrivna häxprocesser¹, i Malmö avrättades många som häxor redan på 1500-talet² och i Malmö brändes häxor levande på bål. (I dåtidens Sverige, med endast ett handfull undantag, avrättades dömda häxor innan de brändes³ – vilket inte var fallet i Danmark.⁴) På grund av att svensk historieskrivning har fokuserat på de områden som tillhörde Sverige då – och helst det som även är svenskt idag – har det danska Skåne blivit nedprioriterat. Det faller mellan stolarna, eftersom också dansk historia fokuserar på områden som tillhör den nuvarande nationen.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att jämföra trolldomsmålen i Malmö under det sena 1500-talet med de svenska häxprocesserna nästan hundra år senare. Fokus ligger främst på Malmö, vilket gör att Sverige får ta mindre plats. För att uppfylla syftet ställs två frågeställningar, som lyder:

Hur hanterades häxprocesserna i Malmö åren 1577-1583 och hur såg rättsläget ut?

Vilka skillnader finns mellan dessa processer och de svenska häxprocesserna åren 1668-1676 och hur kan dessa skillnader förklaras utifrån det studerade materialet?

Den första frågeställningen är deskriptiv och avser att beskriva häxprocesserna i Malmö och deras sammanhang. Den andra är komparativ och analyserande och avser att belysa skillnader och förklara bakomliggande anledningar.

¹ Isberg, s. 110.

² Sejr Jensen, s. 50.

³ Ankarloo, 1971, s. 329-330, Ankarloo, 2007, s. 250.

⁴ Jacobsen, s. 170.

1.3 Avgränsningar

Vad gäller trolldomsmålen i Malmö sker en tidsmässig avgränsning till åren mellan 1577 och 1583. De två äldsta bevarade domböckerna täcker åren 1577 till 1583 respektive 1588 till 1590.⁵ De har transkriberats gemensamt och utgivits i tryckt form, med titeln *Malmö tingböcker 1577-83 og 1588-90*. Av platsmässiga skäl baseras denna uppsats endast på den första domboken. En fördel med detta är att de häxanklagades individuella historier kan ges större utrymme. De ges även stort utrymme i uppsatsens disposition eftersom området är mindre välkänt. Däremot ges ingen bakgrund om häxor i europeisk historia.

För den svenska delen sker en avgränsning till åren 1668 till 1676, vilket är då häxprocesserna var som mest intensiva. Denna indelning har valts eftersom perioden både är den mest kända och har flera egenartade inslag, såsom Blåkullafärder och barnvittnen.⁶ Här är avgränsningen inte lika preciserad i rum, eftersom tanken är att på ett bredare och mer samhälleligt plan beskriva rättsväsendets reaktion mot häxor. Fokus läggs inte på detaljer, häxprocessernas slut eller aktörerna bakom händelserna.

1.4 Metod och perspektiv

I uppsatsen används en rättshistorisk metod med ett komparativt perspektiv. Rättsfall och rättslägen jämförs mellan två olika historiska perioder i två olika länder, med en avslutande analys som undersöker deras skillnader. Med ett komparativt perspektiv ämnas händelserna i Malmö införas i svensk rättshistorisk kontext. Den första perioden, Malmö 1577-1583, utreds på mikronivå där de enskilda rättsfallen ges stort utrymme, medan den andra, Sverige 1668-1676 utreds på makronivå där samhällliga skeenden ges prioritet.

1.5 Material och källhantering

Bland det material som används återfinns den nämnda domboken – Malmö bytings protokoll åren 1577 till 1583. Vissa problem kan uppstå på grund av uppsatsförfattarens bristande kunskaper i 1500-talsdanska. Detta motverkas av ordförklaringar i domboken, samt de översättningar som har gjorts av Isberg och Bager i deras respektive litteratur. Uppsatsen bör självfallet inte innehålla några fel, men det faller inom den bristande kunskapen att eventuella sådana inte alltid kan upptäckas.

⁵ Ljungberg och Bager, s. IX.

⁶ Ankarloo, 2007, s. 200.

Förutom *Malmö tingbøger* används en mängd historiskt och rättshistorisk litteratur, rörande danska och svenska häxprocesser samt Malmö historia. Till skillnad från användandet av den transkriberade domboken för Malmö del baseras det svenska partiet främst på modern litteratur. Motsvarande transkriberade källor finns, såsom Carl Gustaf Kröningsvärds utgivna material, men de har valts bort då uppsatsens fokus placerats på Malmö.

1.6 Forskningsläge

Häxprocesser generellt är ett väl omskrivet ämne, som har undersökts med vitt skilda perspektiv och med utgångspunkt i många olika källmaterial. Även de svenska processerna har studerats noggrant, exempelvis av Ankarloo i sin djupgående *Trolldomsprocesser i Sverige* (1971). Danmarks häxor har även de analyserats ordentligt, där Sejr Jensen (1988) har beskrivit 1500-talet främst genom material från Helsingør.

Processerna i Malmö har dock negligerats. I *Häxboken* (1916) beskriver Isberg häxprocesserna i Malmö. Även om boken är en viktig källa till information märks det att vissa delar är föråldrade. Den saknar dessutom detaljer om de enskilda rättsfallen. Sedan dess har häxorna beskrivits av Bager i ett samlingsverk om Malmö historia (1940), dock endast i ett fjortonsidigt kapitel. Han har även publicerat visst relevant material i svåråtkomliga tidskrifter. Ytterligare en kort bearbetning av materialet har gjorts av Lindstedt Cronberg (2010), men även det är endast ett par sidor långt. Sammanfattningsvis finns det all anledning att fördjupa sig i malmöitiska häxor.

1.7 Terminologi och disposition

Det kan noteras att ordet ”häxa” inte användes under 1500-talet. Istället användes det nordiska ordet ”trolldom”, både i Danmark och i Sverige.⁷ Trots att detta ger texten en anakronistisk aspekt används orden ”häxa”, ”häxprocess” med mera i uppsatsen, även om ”trollkona” respektive ”trolldomsmål” vore mer passande. Detta görs för att underlätta läsarens förståelse. Däremot används ”signeri” för att beteckna hjälpande magi eftersom det är så det beskrivs i den danska källan. Ett alternativ vore att använda ”lövjeri”⁸. Ingen av termerna får dock anses välbekant för gemene man, vilket motiverar ett motsatt resonemang jämfört med ”häxa”.

⁷ Jacobsen, s. 1.

⁸ Lagerlöf-Génetay, s. 3.

Uppsatsen är indelad i kapitel. I de två första efter inledningen avhandlas häxeri i Malmö och i det avslutande kapitlet presenteras jämförelser med Sverige och analys. Svensk och engelsk sammanfattning återfinns före källförteckningen. Kapitel två börjar med en introduktion av 1500-talets Malmö och hur häxprocesser gick till i staden, följt av rättsfallen – sammanfattningar av de anklagades berättelser samt författarens kommentarer. Det tredje är en genomgång av rättsläget för häxor, både specifikt för Malmö och i Danmark generellt. Kapitel fyra inleds med en kort beskrivning av de svenska processerna, följt av en uppräknig av och diskussion om skillnader mellan de två perioderna. Kapitlet avslutas med analys av varför dessa skillnader förelåg och författarens slutsatser.

2 TROLLDOM I MALMÖ

2.1 Introduktion

”De brende io lidet til forne en hob aff dem [troldquinder] udi Malmø, udi Køge oc andersteds; oc høre wi til, at der sidder atter en hob greben i Malmø oc skulle brendis.”⁹

”De brände ju nyligen en hop av dem [häxor] i Malmö, i Køge och på andra platser, och vi hör att det återigen sitter en hop gripen i Malmö som ska brännas”

Detta skrev Peder Palladius, superintendent (motsvarande biskop) över Själlands stift, om ”trollkvinnor” på 1540-talet. Han var den förste protestanten i sitt ämbete och en ivrig lutheransk reformator och häxmotståndare.¹⁰ Palladius nonchalanta beskrivning av tortyrfyllda avrättningar tjänar som vår introduktion till händelserna i Malmö.

Malmö var under denna tid Danmarks andra största stad. På motsatt sida av Öresund – Danmarks geografiska hjärta – låg huvudstaden Köpenhamn. Malmös befolkning under 1500-talet är osäker, men har för olika tidpunkter och med olika metoder uppskattats till mellan 3 000 och 6 000.¹¹ Städerna kring Sundet var tätt sammanknutna av transport och handel samt välbesökta av utländska handelsmän. På Malmös gator och torg fanns det gott om tyskar, engelsmän, skottar och holländare.¹²

I Malmö fanns två domstolar, den ena kallad rådet och den andra bytinget. För de flesta var bytinget den viktigaste instansen och där företogs brottmålen. Bytinget sammanträdde under bar himmel på Stortorget, framför rådhuset. Både torget och rådhuset var vid denna tid relativt nybyggda. Själva tingsplatsen markerades av fyra grova bänkar. Innanför dessa fanns den så kallade ”tjuvstenen”, där den anklagade fick sitta. Bytinget leddes av stadens fogde, som i brottmål brukade sammanträda med femton eller sexton nämndemän, vilka valdes bland borgarna. Rådet var ofta inblandat i förhandlingarna, men nämndemännens utlåtande följdes i allmänhet.¹³

⁹ Palladius, s. 94.

¹⁰ Sejr Jensen, s. 25, 27.

¹¹ Tomner, 1977, s. 87-88.

¹² Barnekow, s. 70-71.

¹³ Isberg, s. 32-34.

Häkte och fångkammare fanns bland annat i rådhusets källare, som även hade en tortyrkammare. Generellt sett torterades danska häxor så snart domen fallit.¹⁴ I Malmö avrättades de inte på stadens galgbacke, utan på en särskild plats – Kirseberg. På denna kulle utanför staden hade man sedan länge tänt eldar under valborg och midsommar. Under häxföföljernas tid fick detta en ny och mörkare betydelse. När domen skulle verkställas fördes häxan i vagn från rådhuskällaren, tagen förbi uppretade folkmassor och enbart i sällskap med en präst eller två, samt bödeln och deras medhjälpare.¹⁵

Väl framme vid bålet bands häxan fast på en stega. Hon var klädd i särk, bekostad av staden. Ofta hade hon en krutpåse fastspänd runt magen, för att explosionen skulle förkorta hennes lidande. Ibland utpekade hon där andra i folkmassan att vara häxor, vilket kunde leda till ytterligare häxprocesser. Sedan vältes hon in i elden.¹⁶

2.2 Anklagade häxor 1577-1583

2.2.1 Jehanne Nielsdaatter och Barrabra, Oune Smeds moder

I juli 1578 ställdes två kvinnor inför rätta. Den ena hette Jehanne Nielsdaatter och hade det oförklarade öknamnet Holger Thaa, och den andra kallades Barrabra, Oune Smeds moder.¹⁷ Genom flera personers vittnesmål nystades deras historia upp.

Matz Smed var sjuk, och hans hustru fick reda på att en kvinna vid namn Jehanne menade sig veta varför han var sjuk. Hustrun sökte upp Jehanne, som bekräftade detta. Jehanne menade att Matz var förgjord (utsatt för skadande magi) och berättade även den exakta tidpunkten för hans insjuknande. Hon accepterade sedan att hjälpa honom, mot betalning. Hon gav honom en salva, som dock gjorde honom sämre. När han klagade över detta svarade hon att hon hade signat den, alltså använt hjälpande magi.¹⁸

Jehanne utfrågades av rätten om varför hon visste när Matz blivit sjuk. Hon bekände. Hon hade träffat en kvinna vid namn Barrabra, som visat henne något i ett papper och bett henne att kasta det framför Matz dörr i tusen djävlers namn. För detta skulle hon få pengar. Hon gjorde som Barrabra sagt, men kastade endast hälften av innehållet. Hon ville inte att det

¹⁴ Sejr Jensen, s. 66.

¹⁵ Isberg, s. 34, 97-99.

¹⁶ Ibid., s. 99.

¹⁷ Ljungberg och Bager, s. 25.

¹⁸ Ibid., s. 26.

skulle gå alltför illa för Matz. Jehanne erkände att hon hade orsakat Matz sjukdom. Domstolen dömde henne till ”eld och bål”.¹⁹

Efter detta vändes uppmärksamhet mot Barrabra. Matz Smed framträdde i tinget, på grund av sin sjukdom liggandes i en vagn, eftersom han varken kunde sitta eller stå. Han menade att Barrabra var den riktigt skyldiga till hans lidande. Han hade legat till sängs i över ett år. Tidigare hade han arbetat som smed hos Barrabras svärson, men slutat på grund av den låga lönen. Efter det fick han en oförklarlig smärta, som varit med honom sedan dess.²⁰

Barrabra förnekade, och förbannade Jehanne för hennes lögner. ”Jorden under henne må öppnas, så att hon kan sjunka ner i avgrunden under djävulens fot!” En annan kvinna vittnade sedan. Hon hade hamnat i tvist med Barrabra om betalning för en bit tyg. Barrabra menade sig ha fått betala för mycket och hotat att kvinnan skulle ”betala för det dyrt nog.” Efter detta blev både kvinnan och hennes barn svårt sjuka. Barnet dog. På frågan om hon beskyllde Barrabra för detta svarade kvinnan att hon inte kunde skylla henne för annat, ”än att hon lovade mig ont och ont vederfors mig, som hon lovade.” Rätten dömde även Barrabra till döden.²¹

Detta rättsfall rör *förgörning*, vilket betyder magisk skadegörelse.²² Jehanne, på uppdrag av Barrabra, skulle ha förgjort Matz Smed och orsakat hans svåra sjukdom. Jehannes misslyckade försök att bota Matz kan även det vara förgörning. Hon framställde det som *signeri*, alltså hjälpande magi²³, men han blev istället sämre av behandlingen. Befolkningen var inte särskilt villig att lita på en anklagad häxa. Jehanne erkände förgörningen och dömdes till döden.

Barrabra anklagades även för att ha förgjort en kvinna och hennes barn. Där är dock anklagaren inte lika övertygad. En tvekan om skillnaden mellan korrelation och kausalitet visar sig i hennes avslutande vittnesmål. Visserligen förbannade Barrabra henne, och sedan blev hon sjuk, men hon kan inte vara säker på att hon blivit förgjord. Barrabra dömdes mot sitt nekande.

Tron på magi var alltså fullständigt levande och oemotsagd under denna tid. Då det ansågs möjligt att genom ord och ritualer orsaka sjukdom och död var detta något som straffades hårt.

¹⁹ Ljungberg och Bager, s. 29-31.

²⁰ Ibid., s. 31-32.

²¹ Ibid., s. 33-35.

²² Ankarloo, 2007, s. 75.

²³ Sandén, s. 97.

2.2.2 Karine Skomager

Karine anklagades av flera personer för sammanlagt elva olika händelser. En gång hade hon förbannat sin granne utan synbar anledning. Grannfrun kom då över och frågade varför, varpå Karine svarade att hon inte visste vad hon hade sagt. Karine gav henne lite ister att laga mat med. Detta tänkte grannfrun göra innan hennes man stoppade henne – ”nej, låt fan ta hennes ister”. Istället smörjde kvinnan istret över ryggen, som då gick sönder och blev alldeles svart.²⁴

Hon anklagades även för fyra andra händelser där hon förbannat någon, som senare skadats av sjukdom eller våldshändelse. Det berättades även att hon med sitt signeri hade botat en dräng. En man vittnade om hur Karine hade förbannat honom och hans fru för flera år sedan. Dock hade de inte drabbats av något ont. En fiskare berättade om sina upplevelser med Karine. Han hade blivit förbannad av henne och då slagit henne. Hon hade svarat med ytterligare en förbannelse. Efter det fick han ingen sill, trots att de andra fiskarna fick det. Inte förrän han sökte upp Karine och hon lyfte förbannelsen fick han någon fiskelycka.²⁵

Karines dotter var en stund gift. Efter trolovningen hade hon ångrat sig, men bröllopet genomfördes ändå. Efteråt hotades mannen av Karine och han blev så rädd att han rymde och hörde inte av sig till släkt och vänner på tre år. Under den tiden flyttade han runt i Skåne och Blekinge och visste aldrig var han var. Han skyllde detta på Karine. Det enda Karine kommenterade var saken om hennes svärson. Hon sa att det inte var hon som hade förgjort honom, utan en kvinna vid namn Dywels moder, som kommit till henne och lovat att läsa trollformler över honom. Efter vittnesmålen och Karines erkända samtycke med Dywels moder dömdes hon till döden. Hennes sista ord i domboken var att varken hennes man eller hennes barn kunde någon trolldom.²⁶

Här finns flera likheter med fallet med Jehanne och Barrabra. Det mesta gäller förgörning, att Karine ska ha förbannat folk, som sedan råkar illa ut. Hon kan inte bara framkalla sjukdom, utan även att hennes offer råkar ut för våldsamheter eller drabbas av otur. Hennes hjälpande magi har ibland istället lett till skada. Det är intressant att även ett exempel där Karine faktiskt hjälpt en person tas upp.

²⁴ Ljungberg och Bager, s. 36-41.

²⁵ Ibid., s. 37-41.

²⁶ Ibid., s. 39-42.

Vad gäller hennes svärson kan man spekulera om orsak och verkan. Kanske blev han så vettskrämd över att drabbas av förgörning att han drevs till sitt kringflackande leverne. I sådana fall går det att argumentera för att Karine faktiskt har orsakat skadan. Om alla tror på trolldom kan det få långtgående konsekvenser, inte bara för en själv, att förbanna någon.

Tanken att männens fysiska våld motsvaras av kvinnors häxkonst²⁷ kan illustreras med Karines möte med fiskaren. Hon förbannar honom och han slår henne. Hon vann nästa rond i och med att han inte kunde fånga någon sill, men han vann den slutgiltiga när hans vittnesmål hjälpte till att skriva hennes dödsdom.

2.2.3 Pernille Svends och Kirstine Hellekanne

Pernille Svends och Kirstine Hellekanne hade båda blivit anklagade av Jehanne Nielsdaatter. De försökte fly staden, men stoppades. Flera anklagelser riktades mot dem, mer eller mindre allvarliga. Vissa av sakerna rörde förgörning, fast det bara fanns vittnesmål om ena delen. Antingen berättades det om en förbannelse som inte gjort någon skada, eller en skada utan en känd förbannelse. Det vittnades också om att de två kvinnorna skulle ha förgjort en sjöman. Det sades bland annat att Kirstine hade lagt sina fingrar i kors och sagt att han skulle ”fara en ond färd.” Sjömannen drunknade sedan och hans båt gick under med både gods och folk.²⁸

Annat är mer löst skvaller. Ett vittne lämnade uppgifter om att hon hade sett Pernille, Kirstine och den tidigare dömda Jehanne besöka en kvinna kallad Bergefisken. När kvinnorna lämnade huset hade Bergefisken spottat efter dem, och Pernille svarat ”du törs inte spotta efter oss, du är så god som vi, men så mycket som vi har hjälpt dig att sälja ditt öl här, så mycket ska vi nu hjälpa dig ifrån igen”. Pernille skulle också ha signat och försökt ta reda på vem som förgjort en man. Hon hade ställt en nyckel över sidorna på en bok med röd text, och nyckeln föll när hon nämnde den skyldiges namn.²⁹

Kirstine var också involverad i en annan förgörning med dödlig utgång. Båda anklagade vittnade om att de kände till att Karine Kempis hade förgjort en man. Pernille dömdes utan erkännande till döden och Kirstine till samma straff efter vissa medgivanden, främst om andra. De dömdes samma dag som Karine Skomager, i september 1578.³⁰

²⁷ Ankarloo, 2007, s. 144.

²⁸ Ljungberg och Bager, s. 43-52.

²⁹ Ibid., s. 44, 47.

³⁰ Ibid., s. 42, 45-52.

Här kan man notera hur domstolens försök att minska antalet häxor genom avrättningar snarare ledde till fler påstådda förövare. Pernille och Kirstine anklagades först av Jehanne, och sedan av andra ur allmänheten. I sin tur anklagade de Karine Kempis. Allvarligheten i anklagelserna mot Pernille är dessutom lägre än andra – även om man accepterar dess sanningshalt, så verkar hon mest ha rört sig i fel kretsar. Straffet blev ändå detsamma.

2.2.4 Inger Hyrens

Inger Hyrens blev årets sista häxanklagade. Hon bekände hur hon hade sökt upp en sjuk mans hustru och erbjudit sina tjänster för att avgöra om maken var förgjord. Hon konstaterade att så var fallet och bad om vigd jord. Efter att ha lagt den på mannen åkallade hon sol och måne och himlens stjärnor. Inger såg då djävulen och visste vem det var som hade förgjort mannen. Hon samlade in mannens naglar och hår för att förgöra den skyldiga.³¹

Inger anklagades också för ett händelseförlopp som involverade hennes dotter och en otrogen man. Mannens hustru hade sökt upp Inger och förklarat att hon var tvungen att åka och fiska i Norge. Hon bad Inger att se till att hennes man inte umgicks med Ingers dotter. Inger var inte tillmötesgående, utan förbannade henne istället. Kvinnans skepp sjönk. När hon sedan kommit hem till Malmö hade hennes man rymt till Ystad med Ingers dotter. Mannen återvände tillslut till hustrun, men så fort han kommit innanför stadens murar drabbades han av hastig sjukdom och dog inom kort.³²

Ytterligare en man berättade att Inger hade botat honom och sedan förgjort någon som hon utpekade som skyldig. Inger använde då mannens naglar och hår, slem från hans tunga samt salt, vitlök och rågbröd. I rådhusets fångkällare pekade Inger ut Karine Kempis. Hon utfrågades om hur hon kunde veta detta. Hon svarade att genom att åkalla Jesu namn, S:t Per, Paulus, Josef och änglars namn tre söndagar i rad framträdde de skyldigas ansikten framför henne. Hon dömdes till döden.³³

Genom vittnesmålen om Inger Hyrens får vi reda på mer om det magiska hantverk tidens häxor utförde. I ena stunden uppenbarade sig djävulen själv, i andra lästes böner till helgon

³¹ Ljungberg och Bager, s. 53-54.

³² Ibid., s. 58-60.

³³ Ibid., s. 55-57, 60-64.

och änglar. Det sistnämnda passar in i den förklaringsmodell där häxprocesser ses som en protestantisk uppgörelse med kvardröjande katolska seder hos lokalbefolkningen.³⁴

2.2.5 Karine Kempis

Efter att ha blivit utpekad av tre häxor blev Karine Kempis misstänkt år 1579. Hennes man Lauritz Kempe försvarade henne ambitiöst. Karine hade aldrig varit i Hököpinge, där hon av häxorna anklagats för trolldom, det kunde han bevisa med vittnesmål därifrån. På ting efter ting begärde han eventuella anklagare att ge sig till känna. Han menade att vittnesmålen mot Karine var falska. Domstolen hade svårt att bestämma sig och begärde råd från slottsherren.³⁵

Under rättegången svarade den meniga allmogen återigen att de bara kände Lauritz och Karine som goda och fromma folk. Vittnesmålen mot dem var endast de missdådande trollkvinnornas, samt en kvinna som berättade att hennes husbonde hade beskyllt Karine för förgörning. Ingen dom förkunnades.³⁶ Senare under året utpekades återigen Karine av en anklagad häxa, Anne Judequinde. Lauritz framträdde i rätten och menade att någon måste ha övertalat Anne att berätta lögnen.³⁷

Kanske var det Lauritz ställning som betrodd borgare, i kombination med hans ihärdiga försvarande av henne, som räddade Karine undan lågorna.³⁸ Faktiskt ledde hans motanklagelser om att någon påverkat Anne också till rättsliga konsekvenser åt andra hållet. Genom att insinuera att domstolen förmått häxan att sprida lögnen hade han anklagat deras ära och rykte. Rätten menade att han inte borde skända dem på detta sätt, utan presentera bevis om någon orättvisa hade skett.³⁹

Å andra sidan var det nästan bara dömda häxors vittnesmål som talade emot Karine, vilket i Danmark inte fick användas som grund i sådana mål.⁴⁰ I allt detta märker man hur viktigt ryktet var för den tidens befolkning. Ett gott rykte kunde skydda mot häxanklagelser och en dömd häxas rykte var så dåligt att hennes anklagelser inte räknades. Domstolen ingrep när någon ifrågasatte deras ärlighet och rykte.

³⁴ Lindstedt Cronberg, s. 131.

³⁵ Ljungberg och Bager, s. 52, 63-64, 69-70.

³⁶ Hur en misstänkt häxas rykte rentvås beskrivs i Sejr Jensen, s. 62.

³⁷ Ljungberg och Bager, s. 71-72, 77.

³⁸ Damsgård, s. 35-36.

³⁹ Ljungberg och Bager, s. 95-97.

⁴⁰ Sejr Jensen, s. 58-59.

2.2.6 Anne Judequinde

Judequinde betyder här jylländsk kvinna.⁴¹ Anne hade fått ett häxrykte redan flera år tidigare. Hon anklagades i slutet av 1579 av många personer för olika sorters signeri och förgörning, och dömdes till döden. I sin bekännelse berättade hon att hon länge vetat att hon skulle få detta straff. Eftersom det berättas om hennes gifta dotter kan man tänka att Anne var en äldre kvinna, kanske en mer arketyrisk häxa.⁴² Anne kallades även Dywels moder – hon är alltså samma person som Karine Skomager beskyllde året innan.⁴³

Hon anklagades bland annat för att hennes försök att bota en sjuk man lett till hans död. Andra fall av förgörning rörde inte dödsfall, utan snarare förstörd äktenskapslycka. I ett uppseendeväckande fall hade hon skurit av öron från levande katter och gett till en sjuk man, dels att äta och dels att bära runt halsen. Mannen blev galen och menade att Anne hade förrått honom. Hon svarade då att ont ska man med ont fördriva.⁴⁴

Anne hade, förutom i Malmö, bedrivit sin verksamhet på många orter runt staden. Exempelvis hade hon blivit fördriven från Barsebäck, där dessutom på grund av tjuveri. Andra platser där hon verkat inkluderade Stävie, Kävlinge och Lomma. Anne kunde även använda sin magi till spådomar. En kvinna hade kommit till henne och var orolig över sin man, som var soldat i Nederländerna. Hon hade hört att han blivit hängd och kom till Anne för att få vetskap. Anne svarade henne att hennes man levde och var i Rostock. Detta visade sig stämma då mannen kom hem oskadd och berättade att han på den dagen hade varit i Rostock.⁴⁵

I fängelsekällaren avgav Anne fler skyldiga. Lauritz fick återigen försvara sin hustru Karine från anklagelser om förgörning. Anne berättade att Karine hade använt ett ”vaxbarn” för sin förgörning. Detta figur gjord av vax ska man bära på kroppen i 40 veckor, som en graviditet, och sedan döpa. Därefter representerar vaxbarnet personen man vill förgöra och man kan göra dem illa genom det. Anne pekade också ut en man vid namn Peder Willomsen. Han var en trollkarl och hade stulit sin grannes lycka. Denna anklagelse accepterade inte domstolen alls. Gång på gång förmanade de henne att inte ljuga, för sin själs salighets skull.⁴⁶

⁴¹ Isberg, s. 122.

⁴² Jämför med Sejr Jensens diskussion om ålder, s. 97-98.

⁴³ Ljungberg och Bager, s. 77, 79-88, 91.

⁴⁴ Ibid., s. 81-83.

⁴⁵ Ibid., s. 81, 83-84, 86-88.

⁴⁶ Ibid., s. 77-79, 89-91.

Jämfört med tidigare häxor verkar Anne ha haft fler förmågor. Hon kunde se om en man levde eller var död, samt var han befann sig. Det vore intressant att se hur domstolen värderade detta vittnesmål, men de hade inte för vana att presentera några domskäl. Annes berättelse om vaxbarnet återknyter till en uråldrig tradition. Idag är det mest känt i form av voodoo-dockor, men redan i det antika Mesopotamien användes figurer av vax eller bly för att kanalisera skadlig magi mot utvalda personer. Det finns saker som tyder på viss kontinuitet av magiska föreställningar från antiken.⁴⁷

Man kan tolka Annes efternamn som att hon var en främling i staden, och därför tillhörde en utsatt grupp. Namnet Jude var dock vanligt. När Anne dömdes återfanns både en Peder och en Matz Jude bland rådmän och borgmästare.⁴⁸ Varför domstolen är så avvisande mot hennes anklagelse mot Peder Willomsen framgår inte i domen. Tidigare uppgifter i domboken visar både att han var borgare i staden och att han tidigare rentvått sin namn i rätten.⁴⁹ Rimligen spelade även hans kön in, då häxeri var starkt förknippat med kvinnor.

2.3 Avrättade kvinnor

Under den undersökta perioden, 1577 till 1583, ställdes åtta kvinnor inför rätta. Sju dömdes till döden och avrättades. Ytterligare en kvinna fick anklagelser riktade mot sig, men lyckades undvika fällande dom. Huruvida de anklagade erkände eller inte spelade sällan roll. Häxärendena i Malmö byting ägde rum främst under 1578, med ett efterspel år 1579. Det var frågan om ett uppblussande och tidsbegränsat fenomen, snarare än ett konstant förhållande. När en häxa förhördes, skapades fler misstänkta. Häxeriet spred sig som ringar på vattnet.

Att alla i denna fåtaliga skara var kvinnor är inte förvånande. I en undersökning över danska häxprocesser under 1500-talet visade sig 76% av de 134 undersökta fallen gälla kvinnor.⁵⁰ Liknande siffror går att återfinna för Sverige, där 79% kvinnor återfanns i 177 häxprocesser före 1614.⁵¹ I den europeiska kulturvärlden och litteraturen fanns det sedan lång tid tillbaka starka kopplingar mellan kvinnor och häxeri.⁵² Kvinnornas ålder framgår inte, men efter bland annat namnskicket kan man anta att vissa var unga (som Jehanne Nielsdaatter) och andra gamla (som Anne Judequinde).

⁴⁷ Ankarloo, 2007, s. 15, 19.

⁴⁸ Ljungberg och Bager, s. 79-80.

⁴⁹ Ibid., s. 5-6.

⁵⁰ Sejr Jensen, s. 94.

⁵¹ Ankarloo, 1971, s. 270.

⁵² Ankarloo, 2007, s. 82-83.

3 RÄTTSLÄGET

3.1 Malmöitisk processrätt

Dåtidens rättssystem var olika uppbyggt i städerna och på landsbygden. Sedan medeltiden hade malmöborna som privilegium att de endast kunde bli stämde till stadens egna domstolar.⁵³ Mål kunde därefter bara överklagas till konungens rättarting, herredagen. Efter 1586 återstod endast tre danska städer – Köpenhamn, Malmö och Ribe – som ägde så kallad landstingsrätt. Detta innebar att överklagade mål inte gick till de regionala landstingen, utan istället avgjordes inom staden.⁵⁴

I Malmö kunde mål i bytinget överklagas till rådet, som då tjänstgjorde som andra instans.⁵⁵ Istället för att hamna inför landstinget i Lund, med nya domare och möjligheter till ändring, var bytinget och rådet tätt sammanlänkade. Överklagan skedde sällan och var föga framgångsrikt, eftersom samma domare ofta figurerade i båda instanser.⁵⁶ Det fanns dock möjlighet för allmänheten att klaga över orätta domar och kräva ny prövning med andra domare. Några fall där denna rätt utnyttjats har inte dokumenterats i Malmö.⁵⁷

I recessen 1576 stadgades att avrättningar i trolldomsmål inte fick förekomma förrän saken prövats i andra instans.⁵⁸ I praktiken verkar detta inte ha spelat någon roll i Malmö. I samtliga häxprocesser nedtecknade i den äldsta domboken var borgmästare eller övriga rådsmedlemmar involverade redan i bytinget.⁵⁹ Rimligen ansåg de då att saken redan hade prövats på landstingsnivå.

3.2 Dansk lag

Danmark uppnådde inte ”rättsenhet”, en rikstäckande lag, förrän 1683. Innan dess gällde landskapslagar, med olika rätt i olika områden. Skånelagen nedtecknades i början av 1200-talet. Det var en rättsbok, alltså en privat samling av rättsfall och principer, istället för en av överheten utfärdad lag. Skåne hade även en kyrkolag, som innehöll ett stadgande om att

⁵³ Tomner, 1971, s. 212.

⁵⁴ Jacobsen, s. 166-167.

⁵⁵ Tomner, 1977, s. 53.

⁵⁶ Isberg, s. 33.

⁵⁷ Bager, s. 94.

⁵⁸ Sejr Jensen, s. 60.

⁵⁹ Ljungberg och Bager, s. 30, 35, 42, 46, 51, 53, 79.

anklagade för trolldom skulle värja sig.⁶⁰ Förutom landskapslagarna fanns även stadslagar, vilka fungerade som tillägg.⁶¹

Under 1500-talet ökade kungens lagstiftande roll. På så kallade recesser förkunnade han lagregler, som blev gällande för hela riket.⁶² Under detta århundrade utfärdades inga bestämmelser om straffet för häxor. Det framgick i den ovannämnda recessen från 1576 att häxor brändes på bål, men lämpligheten i detta kommenterades inte. Alla som dömdes som häxor avrättades inte heller. I undantagsfall kunde man komma undan med fredlöshet.⁶³ Först 1617 stadfästes en trolldomsförordning som organiserade rättskipningen i häxerimål.⁶⁴

Ytterligare en inflytelserik rättskälla var den mosaiska lagen, som återfanns i Bibeln. Dess betydelse ökade efter reformationen, som i Danmark genomfördes 1536. Här stadgades dödsstraff för häxor, efter Andra Moseboks tjugooandra kapitel och artonde punkt: ”en trollkvinna skall du icke låta leva.”⁶⁵ Till skillnad från den fragmentariska danska rätten var detta åtminstone ett tydligt påbud.

Övriga recesser påverkade även rättsläget för häxor. 1547 fastslogs att dömda häxors vittnesmål inte skulle beaktas av rätten. När Barrabra anklagades av Jehanne Nielsdaatter poängterades det att utpekandet skedde innan Jehanne dömdes.⁶⁶ Dessutom skulle tortyr endast användas på de som redan dömts till döden. I nationell praxis blev regleringen av häxors vittnesmål inte lika strikt. Ett sådant utpekande kunde fortfarande leda till domstolsprövning.⁶⁷

När domstolen i Malmö dömde häxor till att brännas på bål hänvisade de inte till några paragrafer. Att det var det hävdvunna straffet för denna förseelse var något alla visste och accepterade. Bytinget behövde inte heller invänta något godkännande från högre instans.

3.3 Häxbrottet

Vad var då trolldom i straffrättslig mening? Tydligen går det inte så bra att besvara frågan genom rättskälletära, då varken landskapslag eller kunglig recess ger vägledning. Sedan

⁶⁰ Isberg, s. 75-76.

⁶¹ Tamm, s. 21-23.

⁶² Ibid., s. 69, 99-100.

⁶³ Sejr Jensen, s. 75-76.

⁶⁴ Tamm, s. 113.

⁶⁵ Ibid., s. 93-95.

⁶⁶ Ljungberg och Bager, s. 34.

⁶⁷ Sejr Jensen, s. 58-59.

tidigare har indelningen i förgörning och signeri diskuterats. Sammanfattningsvis skedde en förskjutning i europeisk rättskipning. Där tidigare endast skadlig förgörning var av intresse för rättsväsendet, blev signeri och annan ofarlig magi sammankopplat med djävulen.⁶⁸ Konsekvensen av detta blev att fokus flyttades från förgörning som skadlig handling till trolldom som bevis för djävulsdyrkan.

Enligt senmedeltida latinsk terminologi kunde trolldom delas in i tre kategorier. *Sortilegium* beskriver signeri eller vidskepelse, *maleficium* den skadliga förgörningen och *diabolism* förbundet med djävulen.⁶⁹ De nya idéerna om att all magi krävde en häxa som underkastat sig Satan spred sig. Den viktigaste litterära källan till den internationella tron på djävulsdyrkande häxor var *Malleus Maleficarum* – Häxhammaren – från 1487.⁷⁰ De lärde i Malmö påverkades även av Niels Hemmingsen, som 1575 publicerade en bok med liknande argument.⁷¹ Detta påverkade senare utformningen av 1617 års trolldomsförordning, där pakten med djävulen ansågs vara själva grunden till häxeri.⁷²

Dock hade dessa idéer inte än så länge slagit rot i det danska rättssystemet. Det finns exempel från 1570-talet då danska häxor, som anklagats för eller erkänt enbart signeri, antingen inte alls drogs inför rätta eller enbart dömdes till förvisning från staden. Även kungens rättartill krävde bevisad förgörning.⁷³ I de nu undersökta målen i Malmö finns vissa vittnesmål som bara rör signeri, med positiv eller neutral utgång. Kanske användes de som stöd för att den anklagade verkligen var trollkunnig och därmed i stånd att förgöra någon.

Man kan inte se någon allvarlig tyngdpunkt läggas på diabolism eller djävulspakt. Målen i Malmö följde den ålderdomliga traditionen – någon hade förbannat någon annan, som sedan lidit skada. Förgörning ansågs förkastligt i sig och fränkopplat djävulen. I domen över Inger Hyrens nämns inte hennes erkännande om hur djävulen hade pekat ut en kvinna åt henne.⁷⁴ Kanske avfärdades detta som orimligt, likt hur en domstol i Stockholm år 1596 avbröt och förmanade en anklagad häxa att inte ljuga efter att hon berättat om sex med djävulen.⁷⁵

⁶⁸ Ankarloo, 2007, s. 92-96.

⁶⁹ Ibid., s. 78.

⁷⁰ Ibid., s. 82.

⁷¹ Lindstedt Cronberg, s. 131.

⁷² Johansen, s. 36.

⁷³ Sejr Jensen, s. 55, 78.

⁷⁴ Ljungberg och Bager, s. 64.

⁷⁵ Ankarloo, 2007, s. 132-133.

4 JÄMFÖRELSE MED SVERIGE

4.1 Kort om svenska häxprocesser 1668-1676

Från och med år 1668 spred sig en häxhysteri genom Sverige, från Dalarna till södra Norrland och slutligen Stockholm⁷⁶. När det hela ebbade ut åtta år senare hade omkring 240 personer⁷⁷ avrättats som häxor. 86% av de anklagade var kvinnor.⁷⁸ Trots att trolldom hade varit förbjudet sedan urminnes tid var det troligtvis så att majoriteten av dödsstraffen utfärdades under denna korta period. Saken fick internationell uppmärksamhet, och utmärkte sig genom den stora mängd barn som skulle ha tvingats in i Satans tjänst. I europeisk kontext utspelade sig händelserna efter att häxprocesserna i andra länder generellt hade ebbat ut.⁷⁹

I förhören torterades de misstänkta och tvingades att bekänna. Om de inte erkände, så var det nog djävulens kraft som förhindrade dem att göra det. Kanske var svaret mer tortyr? Till slut gav många med sig. De hade dyrkat djävulen, de hade rövat bort barn i hans namn och de hade fört dem till Blåkulla. Blåkulla var en blasfemisk spegelvärld, där djävulen regerade istället för Gud och där den direkta motsatsen till kristna riter utfördes. Besökarna hade sex med demoner och födde deras barn, som sedan kokades i kittlar. I vissa aspekter kunde platsen vara behaglig, ett gästbud med riklig mat och dryck. Illusionen hotade dock att när som helst rämna: plötsligt visade djävulen sitt rätta ansikte och njutningen förvandlades till plågor.⁸⁰

4.2 Skillnader

4.2.1 Förgörning respektive djävulpakt – *witchcraft* och *witch craze*

I det undersökta materialet från Malmö förekommer knappt djävulen. Kontrasten till de svenska processerna under den utvalda tiden är överväldigande. Typiskt för det förstnämnda var att en kvinna anklagades för att genom förbannelse ha orsakats någons skada eller död (förgörning), medan det sistnämnda regelbundet innehöll kvinnor som underkastade sig djävulen (djävulpakt) och förde barn till det magiska Blåkulla. Omvänt innehöll de svenska

⁷⁶ Ankarloo, 1971, s. 329.

⁷⁷ Apropå uppsatsens fokus är det intressant att notera att detta inte inbegriper det nyligen erövrade Bohuslän, se Ankarloo, 1971, s. 228.

⁷⁸ Ankarloo, 1971, s. 270.

⁷⁹ Ankarloo, 2007, s. 75, 200.

⁸⁰ Ankarloo, 1971, s. 217-218, 221-222, 229-230.

fallen sällan egentlig förgörning, även om skador återfanns på de djur som ridits och de barn som förts till Blåkulla.⁸¹

Gustav Henningsen har presenterat ett schematiskt förhållningssätt för att särskilja processer kretsandes kring förgörning (*witchcraft*) respektive djävulspakt (*witch craze*). Förutom att djävulen är oviktig för *witchcraft* och förgörning oviktigt för *witch craze* finns andra intressanta iakttagelser. *Witchcraft* betecknas som en del av befolkningens tankesätt och moral, medan *witch craze* anses dysfunktionellt. De som anses vara häxor är i *witchcraft* främst ett fåtal avvikande personer som inte passar in i samhället. I *witch craze* kan dock alla sorters personer anklagas.⁸² Utifrån detta kan processerna i Malmö betecknas *witchcraft*, medan Sverige drabbades av *witch craze*.

4.2.2 Hanteringen av vittnesmål

Förutom ett eget erkännande så var andras vittnesmål den huvudsakliga beviskällan för häxor, både i Malmö och i Sverige under de undersökta perioderna.⁸³ Danska domstolar accepterade inte dömda häxors vittnesmål. Svenska domstolar gjorde inte bara det, utan ansåg även att barn var trovärdiga vittnen. Till exempel framfördes det att det vore omöjligt för Gud att tillåta djävulen att lura små barn att ljuga. Rätten lyssnade ibland även till ”visgossar”, barn med särskild förmåga att se vilka som var skyldiga. Mot betalning pekade de ut för dem helt okända personer.⁸⁴

4.2.3 Inkvisitoriskt förfarande

Både dansk och svensk straffprocessrätt var ackusatorisk. Med ackusatorisk menas att processen, under översyn av en neutral domstol, styrs av en käre och en svarande (målsägare och tilltalad). Alternativet, inkvisitoriskt förfarande, innebär att domstolen själv lägger fram bevisning och anklagar den tilltalade. Med tiden fick dock de svenska häxprocesserna allt mer inkvisitoriska inslag, vilket inte var fallet i Danmark. En anledning till att frånga gällande rätt var tanken att häxeri utgjorde *crimina excepta* – ett exceptionellt brott så förkastligt att dess bekämpande rättfärdigade extraordinära medel.⁸⁵

⁸¹ Ankarloo, 1971, s. 228.

⁸² Johansen, s. 12.

⁸³ Efter den undersökta perioden i Malmö och före den i Sverige användes vattenprov som bevisning på båda platser, se Bager, s. 93 och Ankarloo, 1971, s. 245.

⁸⁴ Ankarloo, 1971, s. 250, 307.

⁸⁵ Ankarloo, 2007, s. 139-141.

För övrigt är det intressant att notera hur rättssäkerheten för de som anklagades för trolldom försämrades när häxeri blev *crimina excepta*, samtidigt som rätten i övrigt moderniserades. De två motsatta tendenserna verkade samtidigt, tills häxprocesserna slutligen stoppades av utbildade och kritiskt sinnade personer.⁸⁶

4.2.4 Tortyr

Tortyr användes både i Malmö och i Sverige. I Danmark reglerades användandet av tortyr i 1547 års recess, där det stadgades att endast dödsdömda fick torteras. I Sverige hade tortyr inte lagstöd, och trots att övriga bevisregler influerats av den tyska rätten spred sig bruket knappt till Sverige. Under de intensiva häxprocesserna uttalade Karl XI att dömda häxor som inte erkänt borde få känna en smak av helvetets plågor. Detta gjorde att rättsläget någotsånär motsvarade det i Malmö. Svenska underrätter hade dock redan tidigt torterat anklagade häxor i hemlighet, och inte heller överrätterna följde restriktionen till redan dömda.⁸⁷ Motsvarande lagstridig tortyr i Malmö under den undersökta perioden kan inte beläggas.

4.2.5 Stad och land

Skillnaden mellan stad och landsbygd är också relevant. De sociala strukturerna var självfallet väsensskilda, med en i sammanhanget stor handelsstad i Malmö jämfört med bygderna i norra Sverige. Kanske var det lättare för den epidemiska häxparanoian att uppsluka platser där alla kände alla. En annan aspekt är hierarki. I små bygder med egalitär struktur kunde nästan vem som helst bli anklagad. När de svenska processerna spred sig till städerna anklagades även högreståndskvinnor. Detta blev problematiskt för rättsväsendet, och de utgick inte längre från att de anklagade var skyldiga.⁸⁸ Detta kan observeras i Malmö, både när Karine Kempis undgick dom och när Anne Judequindes anklagelser mot Peder Willomsen ignorerades.

4.2.6 Överinstanser

I Malmö blev bytinget i praktiken både första och sista instans för anklagade häxor. Detta var ett undantag i dansk jurisdiktion, då alla häxeridomar skulle stadfästas av överinstansen, landstinget. Malmö stad ägde dock privilegiet landstingsrätt, vilket gjorde att målen stannade inom staden. Teoretisk möjlighet att söka upprättelse hos kungens rättarting fanns även.

⁸⁶ Ankarloo, 2007, s. 250-255.

⁸⁷ Ankarloo, 1971, s. 257-259, 261-262.

⁸⁸ Ankarloo, 2007, s. 257-258.

I Sverige prövades dömda häxors sak av hovrätterna eller särskilda trolldomskommissioner⁸⁹. Generellt i Europa ledde prövning i överinstanser till färre avrättade häxor. En av anledningarna till detta var att de ofta utövade striktare rättstillämpning. Till exempel ledde hovrättens revision av dödsstraff avkunnade i häradsrätten till att domstolen stoppade avrättningar av flera barn under 15 år.⁹⁰ De hade även, till skillnad från underrätterna, möjlighet att arbitrera, det vill säga utdöma mildare straff vid tveksamt bevisläge.⁹¹

4.3 Analys

4.3.1 Djävulens ökande inflytande

Den övergripande skillnaden mellan de två undersökta perioderna är den ökande kopplingen mellan häxeri och djävulen. Det är anledningen till att berättelserna skiftar från förgörning människor emellan till djävulssabbat i Blåkulla, men även till att grundläggande rättsregler sattes ur spel under de svenska processerna. Genom att oskyldiga barns själar riskerade att förvisas till helvetet blev trolldomens konsekvenser än värre. Principen om *crimina excepta* åberopades.

4.3.2 Genomgång av skillnader

De fyra första uppräknade skillnaderna – den mellan förgörning och djävulspakt, hanteringen av vittnesmål, ackusatoriskt mot inkvisitoriskt förfarande samt lagstridig tortyr – kan tydligt hänföras till ökad djävulsbetoning och dess medförda sänkta rättssäkerhet i Sverige. Den sista, överinstansernas roll, tyder dock på högre rättssäkerhet i Sverige gentemot Danmark. Det kan förklaras med den tidigare nämnda motsägelsefulla utvecklingen både mot ett mer professionellt rättssystem och undantagsbestämmelser för häxor. Skillnaden mellan stad och land, med deras olika sociala hierarkier, kvarstår. Det är en faktor som inte bör förbises, men där det å andra sidan inte finns så mycket att diskutera.

4.3.3 Tidens gång

Varför var då djävulstankarna starkare i Sverige? Den tidsmässiga skillnaden mellan Malmö åren 1577-1583 och Sverige 1668-1676 är uppenbar. Det skiljer nästan hundra år mellan dem. En enkel hypotes är att den förflutna tiden är förklaringen till att djävulen fick ett sådant ökat

⁸⁹ Ankarloo, 1971, s. 120.

⁹⁰ Ibid., s. 117.

⁹¹ Ankarloo, 2007, s. 101-103, 260.

inflytande och att skillnaden mellan de två grannländerna inte var alltför stor. Kulturellt, religiöst och socialt förelåg förstås många likheter mellan de två skandinaviska rikena.

Tiden som faktor vad gäller djävulens inflytande kan illustreras med rättsfallet från det sena 1500-talets Stockholm, då domstolen direkt avfärdade sexuellt umgänge med djävulen, och 1600-talets danska häxlagstiftning där djävulen spelade en framträdande roll. Den främsta invändningen mot att dra denna slutsats är bristen på undersökt material, eftersom varken 1500-talets Sverige eller 1600-talets Danmark har studerats. Däremot framstår slutsatsen som rimlig, eftersom den överensstämmer med den generella europeiska utvecklingen.

Att stora delar av kontinenten drabbades av *witch craze* är ytterligare ett tecken på att svaret inte egentligen bör sökas på lokal nivå. Visserligen hade häxprocesserna i andra länder redan blossat upp och slocknat innan fenomenet nådde Sverige, men detta kan förklaras med landets position i Europas periferi, både kulturellt och geografiskt.

Det är förstås möjligt att även politiska beslut eller rättssystemens olika uppbyggnad spelat avgörande roller. För att utesluta tidens gång som faktor vore framtida komparativ forskning om processerna i Malmö och samtida svenska processer ändamålsenlig.

4.3.4 Slutsatser

Uppsatsens första frågeställning, en beskrivning av häxprocesserna i Malmö 1577-1583 och det bakomliggande rättsläget, har besvarats i kapitel två och tre. Det rörde sig om åtta kvinnor, varav sju avrättades. De anklagades för förgörning, eftersom de påståtts ha förbannat personer som sedan lidit skada på grund av förbannelsen.

Den andra frågeställningen, om skillnader jämfört med svenska processer 1668-1676 samt förklaringar till dessa skillnader, har besvarats i kapitel fyra. Många kan hänföras till förändringen från *witchcraft* till *witch craze*, där traditionell förgörning byttes ut mot djävulsdyrkan. Detta ledde förutom förändrade anklagelser dessutom till försämrade rättssäkerhet för de anklagade. Att överinstans dom krävdes för att verkställa avrättningar i Sverige ledde å andra sidan till ökad rättssäkerhet. Båda kan förklaras med tidens gång, det förstnämnda på grund av att idéer om djävulens inblandning i häxeri spred sig genom kontinenten och det sistnämnda på grund av rättens ökade professionalisering.

SUMMARY

The essay focuses on witch trials in the city of Malmö during the late 16th century. At the time a part of Denmark, it is now Swedish. The region's change of nationality has relegated it to an undeservedly obscure place within both Swedish and Danish historiography. A comparative study within the field of legal history, the essay compares witch trials in Malmö during 1577 to 1583 with the dramatic Swedish witch trials during 1668 to 1676. Through study of the Malmö court records, the accused witches' stories are brought to life. Background information, about the city, its legal system and Danish law on witchcraft, is provided. This is then compared with the Swedish trials. The differences are analysed and explanations for them are provided.

The witch trials in Malmö are characterised by a traditional form of damaging magic. The accused has allegedly used witchcraft to harm the victim, often through illness. The later Swedish trials feature a new fixation on the Devil and the Witches' Sabbath, known to take place at the mythical Blåkulla. No longer a quarrel between individuals, the practice of witchcraft is now evidence for devil-worship and an existential threat to society. As a result, the legal system uses extraordinary measures to curtail this evil. The treatment of witnesses, the accusatory process and the use of torture all divert from conventional practice.

This is explained by the international shift toward seeing the Devil as the source of all witchcraft. Since the Swedish trials take place quite some time after those in Malmö, the passage of time is the main explanation for the different approaches. The two neighboring countries are, after all, more similar than not. Other differences, such as the appeals procedure only present in Sweden, can also be explained by the passage of time, since another change was the increased sophistication of legal systems.

SAMMANFATTNING

Uppsatsen fokuserar på häxprocesserna i Malmö under slutet av 1500-talet, då staden var en del av Danmark. Nationsbytet har lett till att hela regionen fått en oförtjänt förminskad roll i både svensk och dansk historieskrivning. Genom en komparativ studie inom ämnet rättshistoria jämför studien häxprocesserna i Malmö åren 1577 till 1583 med de dramatiska svenska processerna åren 1668 till 1676. De anklagade häxornas historia väcks till liv efter studier i Malmös domböcker. Bakgrundsinformation, om staden, dess rättssystem och det danska rättsläget för häxeri, presenteras. Detta kontrasteras sedan med de svenska häxprocesserna. Skillnaderna analyseras och förklaringar läggs fram.

Häxprocesserna i Malmö karaktäriseras av en traditionell sorts skadande magi. Den anklagade påstods ha använt häxeri för att skada sitt offer, ofta genom sjukdom. De senare svenska processerna innehåller en ny föreställning om djävulen och färder till det mytiska Blåkulla. Häxeri är inte längre något som hanteras som en tvist mellan individer, utan utförs av djävulens tjänare och utgör ett existentiellt hot mot samhället. Som konsekvens använder rättsväsendet extraordinära metoder för att motverka denna ondskas. Hanteringen av vittnesmål, det ackusatoriska förfarandet och användandet av tortyr förändras och frångår det konventionella.

Detta förklaras med den internationella utvecklingen mot att betrakta djävulen som källan till allt häxeri. Eftersom de svenska häxprocesserna ägde rum en relativt lång tid efter de undersökta i Malmö, används tidens gång som förklaring till de olika tillvägagångssätten. De två grannländerna är annars mer lika än olika. Andra skillnader, såsom överinstanserna som endast var relevanta i de svenska fallen, kan också förklaras skillnader i tid, eftersom en annan förändring var den ökade sofistikerings av rättsväsendena.

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta och bearbetade källor

Kröningssvärd, Carl Gustaf. *Blåkullefärderna eller handlingar om trolldomsväsendet i Dalarna åren 1668-1673*. Ny och tillökad uppl. Stockholm: Rediviva, 1972 [1845-1849]

Ljungberg, Leif och Bager, Einar. *Malmö tingbøger 1577-83 og 1588-90*. Köpenhamn: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1968

Litteratur

Ankarloo, Bengt. *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Stockholm: Nordiska Bokhandeln, 1971

Ankarloo, Bengt. *Satans raseri*. Stockholm: Ordfront, 2007

Bager, Einar. Häxtro och häxprocesser i Malmö. I *Malmö genom 600 år. Skildringar och bilder ur stadens historia*, Ewert Wrangel, Leif Ljungberg, Einar Bager, Nils Gösta Sandblad och S. Artur Svensson (red.), 82-96. Malmö: Allhem, 1940

Barnekow, Kjell. Kulturella strävanden i 1500-talets Malmö. I *Malmö genom 600 år. Skildringar och bilder ur stadens historia*, Ewert Wrangel, Leif Ljungberg, Einar Bager, Nils Gösta Sandblad och S. Artur Svensson (red.), 69-81. Malmö: Allhem, 1940

Isberg, A. U. *Häxboken. Kulturhistoriska skildringar från det gamla Malmö*. Malmö: Bröderna Forsells boktryckeri, 1916

Jacobsen, J. C. *Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Indledning og Kommentar*. Köpenhamn: G.E.C. Gad, 1966

Johansen, Jens Christian V. *Da Djævelen var ude... Trolddom i det 17. århundredes Danmark*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1991

Lagerlöf-Génétay, Birgitta. *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671. Bakgrund i Övre Dalarna. Social och ekklesiastik kontext*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1990

Lindstedt Cronberg, Marie. Guds folk och Djävulens anhängare. Onda praktiker och kampen mot magi i reformationens tidevarv. I *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*,

Catharina Stenqvist och Marie Lindstedt Cronberg (red.), 115-134. Lund: Nordic Academic Press, 2010

Palladius, Peder. *En Visitatz Bog. Indeholdende en Udførlig Beskriffning paa den Visitation som bleff holden udi alle Sogne Kircker i Sielands Stift Besynderlige paa Landsbyerne.* Köpenhamn: Thieles, 1872 [1540-talet]

Sandén, Annika. Abraham Angermannus och de helgade medlen. I *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*, Catharina Stenqvist och Marie Lindstedt Cronberg (red.), 95-114. Lund: Nordic Academic Press, 2010

Sejr Jensen, Karsten. *Trolldom i Danmark 1500-1588.* Köpenhamn: Nordisc, 1988

Tamm, Ditlev. *Dansk retshistorie.* 2. uppl. Köpenhamn: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1996

Tomner, Lennart. Stadens historia före 1500. I *Malmö stads historia. Första delen*, Oscar Bjurling, Bengt Salomonsson, Lennart Tomner och Einar Bager (red.), 173-252. Malmö: Allhem, 1971

Tomner, Lennart. Stadens historia 1500-1658. I *Malmö stads historia. Andra delen*, Oscar Bjurling, Lennart Tomner, Hans Ersgård och Olle Helander (red.), 11-188. Malmö: Allhem, 1977

Artiklar

Damsgård, Torben. En skygge på væggen. Skam og ære i 1500-tallets Malmø. *Historie. Jyske Samlinger* 1 Bind 2001 (2001): 32-53